

ХИТОЙ ТИЛИДАГИ 来 [lái] ФЕЪЛИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШ МОДЕЛЛАРИ ВА УНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ЭКВИВАЛЕНТЛАРИ

МУХАМЕДЖАНОВА ШАҲБОРА

Таянч докторант, ТДШУ

Аннотация. Феъл семантикасини тасвирлаш анча қийин вазифа саналади. Чунки феъл мазмуни унинг дистрибуциясига кўп жиҳатдан боғлиқ. Шуни эътиборга олган ҳолда феъллар ўзаро билдирган маъно йўналиши ҳамда улар алоқага киришган субъект-объектлар бор-йўқлиги ва агар бор бўлса, уларнинг миқдорига қараб тасниф қилинади.

Хитой тили тадқиқотчилари томонидан ҳаракат феъллари гуруҳи таркибида ҳаракат йўналиши феъллари ажратилади. Бу феъллар гапда мустақил феъл предикати вазифасида ҳам, модификатор ёки йўналиш морфемаси сифатида қўшимча гап бўлаги вазифасида ҳам кела олади.

来 [lái] келмоқ ва 去 [qù] кетмоқ ҳаракат йўналишини ифодаловчи содда феъллардир. Булар иштирокида айни маънодаги қўшма феъллар ҳосил қилинади. Ҳаракат сўзловчи (ёки объект)га йўналган бўлса, 来 (келмоқ), аксинча, сўзловчи (ёки объект)дан узоқлашиш маъноси ифодаланса, 去 (кетмоқ) феъли қўлланилади. Ориентир ўз навбатида объект ёки субъект томонидан белгиланиши мумкин: гапда ориентир аниқ кўрсатилганда – объект, кўрсатилмаган бўлса – субъект томонидан белгиланади.

来 [lái] феъли хитой тилида асосий содда ҳаракат йўналиши феъллари гуруҳига киритилган. 来 [lái] кўп маъноли ва гапда мустақил феъл, кўмакчи феъл ҳамда ёрдамчи сўз вазифаларида қўлланила олади. 来 [lái] келмоқ феъли семантикасидаги ўзига хос жиҳат шуки, бу феъл орқали ҳаракат ориентир ёки йўналишидан ташқари хабарнинг баён қилиниш нуқтаси, вазиятнинг ким (ёки нима) нуқтаи назаридан тавсифланаётгани ҳам белгиланади.

Мақолада 来 [lái] ҳаракат йўналиши феълнинг семантик хусусиятлари ўрганилган ва таржима жараёнида ўзбек тилидаги эквивалентлари аниқланган. Люй Шусяннинг «现代汉语八百词. 吕叔湘» (Ҳозирги хитой тилининг 800 та сўзи) китобидаги материаллар асосида 来 [lái] феълнинг мустақил ва кўмакчи феъл ҳамда ёрдамчи сўз вазифасидаги моделлари таҳлил қилинган. Хитой тилидаги 来 [lái] ва ўзбек тилидаги келмоқ феълларининг ўзаро ўхшаш ва фарқли хусусиятлари ёритилган.

Таянч сўз ва иборалар: ҳаракат йўналиши феъли, предикат, қўшимча грамматик маъно, ўз маъно, кўчма маъно, йўналиш маъноси, кўмакчи феъл, модификатор.

Аннотация. Описание семантики глагола является труднейшей задачей, так как семантика глагола тесно связана с его дистрибуцией. Учитывая вышесказанное, глаголы классифицируются по выражению направленного движения и наличием или отсутствием субъектов-объектов, с которыми они вступают в контакт и при их наличии – количеством.

Исследователями китайского языка в группе глаголов движения выделяется особая группа глаголов, выражающая направление совершаемого движения – глаголы направления движения. В предложении данные глаголы могут выступать как в функции самостоятельного глагольного предиката, так и в функции дополнительного члена, именуемого направительным дополнительным членом, ориентационным модификатором или направительной морфемой.

Глагол 来 [lái] приходит и 去 [qù] уходит являются простыми глаголами направления движения. Они также могут участвовать в образовании сложного глагола направления движения. Если перемещение в пространстве направлено к говорящему лицу, то используется глагол 来 [lái], если от говорящего лица – глагол 去 [qù]. Ориентированность движения может определиться со стороны объекта или субъекта: если ориентир конкретно указывается – объектом, если не подчеркивается – субъектом.

Глагол 来 [lái] приходит входит в группу основных простых глаголов направления движения. 来 [lái] многозначен и в предложении может выступать как самостоятельный, так и вспомогательный глагол, а также в функции служебного слова. Специфика семантики глагола 来 [lái] заключается в том, что

кроме ориентированности или направления движения, он указывает пункт повествования, какую информацию говорящий хочет подчеркнуть.

В данной статье изучены глагольные свойства 来[lái] и выявлены способы актуализации их значений в узбекском языке. Определены модели 来[lái] в функциях основного и вспомогательного глагола, а также служебного слова на основе материалах из книги Люй Шусян «现代汉语八百词. 吕叔湘» (“800 слов современного китайского языка”). Выявлены и описаны универсальные и отличительные черты семантики китайского глагола 来[lái] и глагола kelmoq (приходить) в узбекском языке.

Опорные слова и выражения: глагол направления движения, предикат, дополнительное грамматическое значение, прямое значение, переносное значение, значение направления, вспомогательный глагол, модификатор.

Abstract. Description of the semantics of the verb is a complicated process since the semantics of the verb is closely related to its distribution. In view of the foregoing, verbs are classified by the expression of directional movement and the presence or absence of subject/object, if there is one, by its quantity.

In the Chinese language, there are verbs of motion that, besides movement, also express direction. These verbs can act as an independent verbal predicate or an appositive adjunct known as directive additional parts, a modifier or directional morpheme in a sentence.

Verbs 来[lái] “to come” and 去[qù] “to go” are basic verbs of the direction of movement. Compound verb of the direction of movement is also formed by adding these verbs. If the action of the verb is getting closer to the speaker, 来 is used. If the action is moving away from the speaker, 去 is used.

来[lái] “to come” is one of the basic verbs of the direction of movement. 来[lái] is a polysemous word and it can act as notional or auxiliary verb in a sentence, as well as in the function of a syntactic word. The specificity of the semantics of the verb 来[lái] lies in the fact that in addition to the orientation or direction of movement, it indicates the narrative clause, what information the speaker wants to emphasize.

In this article, the verb properties of 来[lái] are studied and ways to actualize their meanings in the Uzbek language are identified. The models 来[lái] in the functions of the main and auxiliary verbs have been studied, as well as in the function of a syntactic word based on materials of the book by Lu Shusyan “现代汉语八百词. 吕叔湘” (“800 words of modern Chinese”). The similarities and differences between the semantics of the verbs 来[lái] in Chinese and kelmoq in Uzbek are described.

Keywords and expressions: verb of the direction of movement, predicate, additional grammatical meaning, direct meaning, figurative meaning, meaning of direction, auxiliary verb, modifier.

Кириш. Ҳаракат йўналиши феъллари лексик-семантик гуруҳи барча тилларда мавжуд. Хитой тилида феъл маъно ва синтактик вазифасига кўра кўп қиррали: бир вақтнинг ўзида ҳам предикатив вазифани бажариши, ҳам грамматик маънони ифодалаши мумкин. Айрим ҳолларда эса модификатор, яъни кўмакчи феъл бўлиб кела олади. Бунда улар етакчи феълнинг йўналишига ишора қилади. Ўзбек тилида ҳам кўмакчи феъллар етакчи феъл билан бирга келганда, унга қўшимча маъно юклайди, яъни маъно баъзан ҳаракат йўналиши, ҳаракатнинг тезлиги, давомийлиги ва шу кабиларни ифодалаши мумкин. Мақолада 来[lái] ҳаракат йўналиши феълнинг етакчи ҳамда кўмакчи феъллик хусусиятлари ўрганилди ва таржима жараёнида ўзбек тилидаги эквивалентлари аниқланди.

Тадқиқотга манба сифатида Люй Шусяннинг «现代汉语八百词. 吕叔湘» (Ҳозирги хитой тилининг 800 та сўзи) асосида)¹ китобидаги материаллардан фойдаланилди. Баъзи ўринларда “Большой китайско-русский словарь”² лугатига мурожаат қилинди.

¹现代汉语八百词. 吕叔湘, 主编. -北京, 1997.

² Большой китайско-русский словарь: в 4 т. / под ред. И.М. Ошанина. – М.: Наука, 1984.

Асосий қисм. Хитой тилида ҳаракат феъллари гуруҳи таркибида ҳаракат йўналиши феъллари ажратилади. Бу феъллар гапда мустақил феъл предикати (бош бўлак) ёки модификатор ва йўналиш морфемаси сифатида қўшимча гап бўлаги вазифасида кела олади. Хитой тилидаги ҳаракат йўналиши феъллари бир қатор хитой ва рус тилшунослари томонидан турли даражада ўрганилган.

Хусусан, Т.П.Задоев ва Хуан Шуин ҳаммуаллифлигидаги “Начальный курс китайского языка” китобида келтирилишича, хитой тилида ҳаракат мазмуни билан бир қаторда унинг йўналишини ҳам ифодаловчи феъллар мавжуд¹. Булар икки гуруҳга ажратилади. Биринчи гуруҳга макондаги ҳаракатни ифодаловчи 7 та феъл киритилган: 进 (кирмоқ), 出 (чикмоқ), 下 (тушмоқ), 上 (кўтарилмоқ), 回 (қайтмоқ), 过 (кесиб ўтмоқ), 起 (кўтарилмоқ). Иккинчи гуруҳда сўзловчиға қаратилган ҳаракатни ифодаловчи 2 та феъл – 来 (келмоқ) ва 去 (кетмоқ) қайд қилинади².

来 [lái] келмоқ ва 去 [qù] кетмоқ ҳаракат йўналишини ифодаловчи содда феъллардир. Булар иштирокида айни маънодаги қўшма феъллар ҳосил қилинади³. Агар ҳаракат сўзловчи (ёки объект)га йўналган бўлса, 来 (келмоқ), аксинча, сўзловчи (ёки объект)дан узоқлашиш маъноси ифодаланса, 去 (кетмоқ) феъли қўлланилади. Масалан:

学生们来了 [Xué sheng men lái le] Ўқувчилар **келди** (ҳаракат сўзловчиға йўналган – бу ёққа).

学生们去了 [Xué shēng men qù le] Ўқувчилар **кетди** (ҳаракат сўзловчи турган жойдан бошқа томонга қаратилган – у ёққа).

Ориентир ўз навбатида объект ёки субъект томонидан белгиланиши мумкин: гапда ориентир аниқ кўрсатилганда – объект, кўрсатилмаган бўлса – субъект томонидан белгиланади.

Қуйида 来 [lái] келмоқ феълининг маънолари тадқиқ қилинади.

来 [lái] феълининг ўз ва кўчма маънолари.

来 [lái] феъли жонли ва жонсиз предметларнинг ориентирга қараб ҳаракатланишини билдиради; келмоқ, (қаердадир) бўлмоқ, йўналмоқ, яқинлашмоқ маъноларини ифодалайди. Масалан:

工人们来了 [Gōngrénmen lái le]⁴. Ишчилар **келишди**.

代表团来我国访问 [Dàibiǎo tuán lái wǒguó fǎngwèn]. Делегация юртимизга **ташириф буюрди**.

他来了的一封信 [Tā lái le yī fēng xìn]. Ундан хат **келди**.

来 [lái] келмоқ феъли семантикасидаги ўзига хос жиҳат шуки, бу феъл орқали ҳаракат ориентирини ёки йўналишидан ташқари хабарнинг баён қилиниш нуқтаси, вазиятнинг ким (ёки нима) нуқтаи назаридан тавсифланаётгани ҳам белгиланади. Масалан:

学生朝教室走来 [Xuésēng cháo jiàoshì zǒu lái] Талаба аудитория томон **юриб келяпти**.

Келтирилган мисолда содир этилаётган ҳаракат ориентир томонга йўналган, яъни ҳаракат ориентирини – 教室 [jiàoshì] аудитория. Шунингдек, йўналганлик маъноси 朝 [cháo] йўналишини ифодаловчи восита ёрдамида берилган. Бу мисолга семантик жиҳатдан икки хил ёндашиш мумкин:

¹ Задоев Т.П., Хуан Шуин. Начальный курс китайского языка. Ч.2. Изд. 2-е, стер. – М.: Муравей, 2004. – С. 246.

² Кўрсатилган китоб. – В. 246.

³ Бу ҳақда қаранг. 幸承姬 Sin Sing Xi. 汉语趋向动词系统. Хитой тили ҳаракат йўналиши феъллари тизими // Вестник китайского языка. – 2000. – № 1. – Б. 97-105.

⁴ Большой китайско-русский словарь: в 4 т. / под ред. И.М. Ошанина. – М.: Наука, 1984. Т.3. – С. 744.

Сўзловчи ҳаракат ориентирга бевосита боғлиқ.

Сўзловчи аудиторияда бўлиб, субъектнинг у томон йўналган ҳаракати ҳақида хабар берса, 来 [lái] келмоқ феъли ишлатилади. Вазият сўзловчи томонидан тавсифланади ва унинг ўзи ҳаракат ориентир вазифасини бажаради. Сўзловчи бундай ҳолатда вазият иштирокчиси сифатида аудиторияда ёки ҳаракат содир этилаётган жойда бўлади.

2. Сўзловчи ҳаракат ориентирга боғлиқ эмас, у вазиятни четдан кузатувчи. Бундай ҳолатда ҳам 来 [lái] келмоқ феъли қўлланилади ва ҳаракат йўналиши нуктаси (教室 [jiàoshì] (аудитория)га ишора қилади.

来 [lái] феъли кўчма маънода келганда, аниқ ҳаракат йўналиши кузатилмаса-да, бу феъл орқали қисман йўналиш маъноси ифодаланади:

1) муддат, палла ёки мавсум келганлигини билдиради ва ўзбек тилидаги *келмоқ* феълига тўғри келади:

春天来了 [Chūntiān lái]. *Баҳор келди.*

来年 [Láinián]¹. *Келаси (келаётган) йил;*

2) бирон кимса ёки нарсанинг кутилмаган вазиятда пайдо бўлиши, юзага келишини билдиради ва ўзбек тилидаги *юзага келмоқ*, *пайдо бўлмоқ* феълларига тўғри келади:

新的难题来了 [Xīn de nántí lái]. *Янги муаммо пайдо бўлди.*

问题一来就马上解决 [Wèntí yī lái jiù mǎshàng jiějué]. *Муаммо юзага келиши биланоқ, дарҳол ҳал қилинди;*

3) бирон бир ишни бажаришга *киришмоқ*, *бошламоқ*; бирон бир ишни *қилмоқ* маъноларини билдиради ва ўзбек тилига таржимада *кел*, *қани* императив ундовларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ:

现在该我来 [Xiànzài gāi wǒ lái]². *Кел, энди мен (бошлай).*

再来一回 [Zàilái yī huí]. *Қани, яна бир марта (қилиб кўрай);*

4) *олиб келмоқ*, *келтирмоқ*; *узатмоқ* (таом ва ш.к.) маъноларини билдиради ва ўзбек тилида *олиб келмоқ*, *келтирмоқ* феъллари орқали ифодаланади:

你来一碗汤面 [Nǐ lái yī wǎn tāngmiàn]. *Бир коса угра оши келтиринг (олиб келинг).*

Юқорида келтирилган вазиятда 拿来 [ná lái] *олиб келмоқ* феълидан ҳам фойдаланиш мумкин. Бунда маъно ўзгармайди: 拿来 [ná lái] феълининг биринчи таркибий қисми 拿 [ná] олмоқ, иккинчи қисмидаги 来 [lái] ҳаракат йўналиши феъли эса йўналиш морфема вазифасида келиб, биринчи қисмда ифодаланаётган ҳаракатнинг ориентирга йўналганлигини кўрсатади. Демак, 拿 [ná] – етакчи феъл, 来 [lái] эса – кўмакчи феъл, яъни модификатор вазифасида келади. Шу ўринда қайд этиш керак, 拿 [ná] феъли фақат содда ҳаракат йўналиши феъли 来 [lái] билан ишлатилганда, *олиб келмоқ* маъносини англатади;

5) *жалб қилмоқ*, *чақирмоқ*, *таклиф қилмоқ* маънолари ўзбек тилида ҳам кўрсатилган айни феъллар орқали ифодаланади:

来百工，则财用足 [Lái bǎi gōng, zé cái yòng zú]. *Ҳунармандлар, пул маблағлари жалб қилинса, етарли бўлади.*

¹ Кўрсатилган луғат. – Б. 745.

² Кўрсатилган луғат. – Б. 745.

Мисолда 来 [lái] феъли *жалб қилмоқ* маъносида “маблағ”ни ўзига қарата йўналтириш назарда тутилмоқда.

Кўринадики, 来 [lái] феълининг маънолари ўзбек тилидаги *келмоқ* феълига қараганда анча кенг. Шу сабабли 来 [lái] феълининг айрим кўчма маънолари ўзбек тилига нутқий матнда ифодалаётган маъносидан келиб чиққан ҳолда бошқа феъллар орқали таржима қилинади.

来 [lái] нинг мустақил феъл вазифасида қўлланилиши.

1. 来 [lái] мустақил феъл вазифасида сўзловчи турган жойга ёки сўзловчи турган жойдан йўналган ҳаракатни билдиради; бунда 了 le ва 过 guò каби ёрдамчи сўзлар билан қўлланилиши мумкин. Қуйида 来 [lái] иштирокидаги моделлар таҳлили келтирилади.

А) От (ўрин, пайт) + 来 lái + от (ҳаракат субъекти) модели.

Бу моделда иккинчи отдан олдин, одатда, сон қўйилади. Бундай тузилмали гаплардаги 来 [lái] феъли ўзбек тилида *келмоқ* феъли орқали берилади. Масалан:

远处来了一条小船 [Yuǎn chù lái le yītiáo xiǎochuán] *Олисдан бир кичик қайиқ (сузиб) келди.*

昨天来过三个人 [Zuótiān lái guò sān gèrén] *Кеча уч киши келган эди.*

Биринчи мисолда гап бошида ўрин-жой, иккинчисида эса пайт оти келган.

Б) От (ҳаракат субъекти) + 来 lái + от (ҳаракат объекти) модели.

Бу моделнинг (А) моделдан фарқи 来 [lái] дан олдин ўрин ёки пайт оти эмас, балки ҳаракат субъекти ва 来 [lái] дан сўнг ҳаракат объекти келади. Бу моделда ҳам иккинчи отдан олдин сон қўлланилиши мумкин. Бундай тузилмали гаплардаги 来 [lái] феъли ўзбек тилида *келмоқ* ва *юбормоқ* феъллари орқали берилади. Масалан:

他来过两封信 [Tā lái guò liǎng fēng xìn] *У иккита хат юборган эди.*

Хитой тилида аслида хат ёки почта юбормоқ ҳаракати учун 寄 [jì] феъли мавжуд. Мисолдаги 来 [lái] феълида юбормоқ маъноси билан бирга, сўзловчига нисбатан йўналиш маъноси ҳам сақланган. 寄 [jì] феълининг маъноси эса мавҳум.

有的班级班长自己来了，有的只来了个代表 (=派来了一个代表) [Yǒu de bānjí bānzhǎng zìjǐ lái le, yǒu de zhǐ lái le gè dàibiǎo (=pài lái le yīgè dàibiǎo)] *Баъзи гуруҳ сардорлари ўзлари келишди, баъзилари эса ўз номларидан вакил юборишди (= кимнидир вакил қилиб юбориш).*

Мисолда *кимнидир ўз ўрнига юбориш* маъноси 来 [lái] феъли орқали берилган, чунки йўналиш, яъни маълум жойга вакилнинг келиши назарда тутилмоқда.

С) От (ҳаракат субъекти) + 来 lái + от (ўрин) модели.

Бу моделда (А), (Б) моделлардан факрли равишда 来 [lái] феълидан сўнг ўрин-жой оти келади (来北京, 来这儿). Бунда 来 [lái] феълидан олдин ҳаракат субъекти ва пайт оти қўлланилади (老郑明天来). 来 [lái] феъли ўзбек тилида *келмоқ* феъли орқали берилади. Масалан:

老郑明天来北京 [Lǎo zhèng míngtiān lái Běijīng] *Лаоженг эртага Пекинга келади.*

我来这儿看看 [Wǒ lái zhèr kàn kàn] *Мен бу ерга кўриб кетгани келдим.*

Д) 来 lái + от модели.

Бу модел, одатда, буйруқ ёки илтимос шаклидаги гапларда қўлланилади, ўзбек тилида *келтирмоқ* феъли билан ифодаланади:

来人, 快来杯水 [Lái rén, kuài lái bēi shuǐ] *Одам келди, тезроқ сув келтиринг.*

来一碗肉丝面 [Lái yī wǎn ròu sī miàn] *Бир коса гўштли угра келтиринг.*

Бу каби мисоллар юқорида 来 [lái] феълининг ўз ва кўчма маънолари таҳлилида ҳам кўриб чиқилди. Мисолларда 来 [lái] феълининг сўзловчига нисбатан ҳаракат йўналиши маъноси кузатилади. Биринчи мисолда 来 [lái] феъли икки марта икки хил маънода қўлланилган: 来人 одам келди, 来杯水 сув келтиринг.

2. 来 [lái] феълининг муаммо, ҳодиса ва шу кабиларнинг юзага келиши, бирон вазифанинг юклатилиши маънолари ўзбек тилида юз бермоқ, келмоқ, юклатмоқ феъллари орқали ифодаланади:

任务来了，要努力完成 [Rènwù lái le, yào nǔlì wánchéng] *Топшириқ юклатилди (берилди), уни муваффақият билан бажариш лозим.*

你们的支援来得很及时 [Nǐmen de zhīyuán lái dé hěn jíshí] *Сизларнинг кўмагингиз айни вақтида келди.*

Биринчи мисолда *топшириқ юклатилди (берилди)*, иккинчи мисолда *кўмагингиз келди* тузилмаларида ҳам 来 [lái] феълига хос йўналиш маъноси мавжуд.

3. 来 [lái] феъли муайян феъллар ўрнида келиб, улар билдирган ҳаракатни бажариш маъносини англатади; бунда 了 le ва 过 guò каби ёрдамчи сўзлар билан бирга қўлланилиши мумкин. Ўзбек тилида нутқий матн мазмунидан келиб чиқиб таржима қилинади. Масалан:

你拿那个，这个我自己来 (=自己拿) [Nǐ ná nàgè, zhège wǒ zìjǐ lái (=zìjǐ ná)] *Сен анавини ол, бунисини мен ўзим оламан.*

Аслида хитой тилидаги гапнинг иккинчи қисмида 拿[ná] олмоқ феъли қўлланилмаган, бироқ 来 [lái] бу гапда 拿 [ná] олмоқ вазифасини бажармоқда.

唱得太好了，再来一个 (=再唱一个) [Chàng dé tài hǎole, zài lái yīgè (=zài chàng yīgè)] *Жуда яхши куйладинг, яна битта куйлай қол.*

老头儿这话来得痛快 (=说得痛快) [Lǎotóu er zhè huà lái dé tòngkuài (=shuō dé tòngkuài)] *Қария бу гапни хурсанд бўлиб айтди.*

Юқоридаги гапларда ҳам қавс ичида келтирилган феъллар ўрнида 来 [lái] қўлланилиб, уларнинг маъносини ўзида ифодаламоқда.

4. 来 [lái] феъли бирор феълдан олдин ёки кейин қўлланилади.

А) 来 [lái] + феъл модели.

Бундай моделдаги гапларда 来 [lái] иш-ҳаракатнинг бажарилишини англатади; 来 [lái] қўлланилмаганда гапнинг мазмуни ўзгармаса-да, 来 [lái] феъли жумлада ифодалаётган мулоимлик, ундаш маънолари йўқолади:

我来说两句 (我说两句) [Wǒ lái shuō liǎng jù (wǒ shuō liǎng jù)] *Мен икки оғиз гапирсам.*

尽一切力量来完成计划 [Jìn yīqiè lìliàng lái wánchéng jìhuà] *Бутун кучни ишга солиб режани бажариш.*

大家想办法来解决 [Dàjiā xiǎng bànfǎ lái jiějué] *Барча ҳал қилиш йўлини ўйларди.*

Юқоридаги мисолларда 来 [lái] феъли орқали мулоимлик (1- мисол), иш-ҳаракатни бажаришга ундаш (2- ва 3- мисоллар) маънолари ифодаланган.

Б) Феъл (мақсад) + 来 [lái] модели.

Бундай моделдаги гапларда келишдан мақсад англашилади. Бунда 来 [lái] феълидан аввал қўлланилаётган феъл мақсадни ифодалайди:

我们支援你们来了 [Wǒmen zhīyuán nǐmen lái le] *Биз сизларни қўллаб-қувватлаш учун келдик.*

他回家探亲来了 [Tā huí jiā tànqīn lái le] У уйга қариндошларини кўргани қайтди.

С) 来 [lái] + 成 [chéng] / 得/不了 [dé/bù liǎo] модели.

Бу моделда 来 [lái] феъли 成 [chéng] ёки 得/不了 [dé/bù liǎo] лар билан қўлланилиб, модал маънони ифодалайди: *бирор ишни бажаришига қодир бўлмоқ*:

大雪封山，他来不成了 [Dàxuě fēng shān, tā lái bu chéng le] Қор кўп ёганлиги сабаб, у кела олмайди.
来得 (不) 了 [Láidé (bù) liǎo] Кела олади (олмайди).

他家里有事，来不了啦 [Tā jiā li yǒushì, lái bu le la] Унинг уйида иши бор, кела олмайди.

来 [lái] нинг кўмакчи феъл вазифасида қўлланилиши.

А) Феъл + 来 [lái] +от модели.

Бу моделдаги от, одатда, ҳаракат объекти ёки субъекти ва вақтини назарда тутди. Гапда 来 [lái] етакчи феълдан сўнг келиб, унга кўшимча маъно юклайди: ҳаракат сўзловчи турган жойга йўналтирилганини англатади. Бу ўринда 来 [lái] ўзбек тилига гапда қўлланилган етакчи феъл маъносидан келиб чиқиб таржима қилинади. Масалан:

一架飞机从远处飞来 [Yī jià fēijī cóng yuǎn chù fēi lái] Бир самолёт узоқдан учиб келди.

Мисолда асосий ҳаракат учмоқ феъли, келмоқ феъли унга кўшимча йўналиш маъносини юкламоқда. 来 [lái] бевосита 飞 [fēi] феълнинг таркибий қисми ҳисобланади, чунки 飞 [fēi] учмоқ маъносини беради, 来 [lái] эса унинг субъектга нисбатан йўналишини кўрсатади.

Бундан ташқари, 来 [lái] феъли 从 [cóng] кўмакчисига (маълум масофада турмоқ маъносини ифодалайди) ҳам боғлиқ. Бу “从...来” -дан келмоқ тузилмасида яққол кўринади. Демак, 来 [lái] феъли морфологик жиҳатдан сўзнинг, синтактик жиҳатдан эса грамматик тузилманинг компонентиدير.

他给我送来一部希腊神话 [Tā gěi wǒ sòng lái yī bù “xīlà shénhuà”] У менга 《希腊神话》 фильмини совга қилди.

Мисолда 送来 [sòng lái] феълидаги 送 [sòng] ҳадя қилмоқ, совга қилмоқ етакчи феълдир, 来 [lái] феъли эса совғанинг сўзловчига етиб келганини билдиради.

我借了几本小说来 [Wǒ jiè le jǐ běn xiǎoshuō lái] Мен бир нечта романларни ўқишга (ижарага) олдим.

借 [jiè] феъли аслида ижарага олмоқ, қарзга олмоқ маъноларини билдиради. Ўзбек тилида китобга нисбатан қарзга ёки ижарага олдим дейилмайди, шунинг учун гапда бу феъл ўқишга олдим деб таржима қилиниши мақсадга мувофиқ.

那些资料今天拿得来拿不来? [Nàxiē zīliào jīntiān ná de lái ná bù lái?] Анави материалларни бугун олиб келиш керакми ё йўқми?

Хитой тилида 得 [de] кўшма феъл ўртасида келганда, одатда, иш-ҳаракат бажарилишига имконият мавжудлигини, 不 [bù] эса имконият йўқлигини билдиради. Бу сўзлар феълга кўшимча модал маъно юклайди.

四面八方都传来了喜讯 [Sì miàn bā fāng dōu chuán lái xǐxùn] Ҳар томондан хушхабарлар айтилмоқда.

传 [chuán] феълнинг маъноси хабар бермоқ, тарқалмоқ бўлиб, 来 [lái] феъли 喜讯 [xǐxùn], яъни хушхабарларнинг ҳар томондан тарқалиб келаётганига ишора қилмоқда.

前面走来一群学生 [Qiánmiàn zǒu lái yīqún xuéshēng] Олдинда бир тўда ўқувчилар юриб келишмоқда.

Мисолдаги 走来 [zǒu lái] феъли 走 [zǒu] *пиёда юрмоқ ва* 来 [lái] *келмоқ таркибий қисмларидан иборат.*

Кўринадики, хитой тилида 来 [lái] йўналиш маъносини ифодалаб, етакчи феълга қўшимча маъно юклайди. Бунда 来 [lái] феъли ўзбек тилига бевосита етакчи феъл маъносидан келиб чиққан ҳолда таржима қилинади.

В) Феъл + 得 [de] (不 [bù]) + 来 [lái] модели.

Бу модел асосида тузилган феъл бирикмаси бирор иш-ҳаракатнинг бажарилиш имконига эга ёки эга эмаслигини англатади. 谈 [tán], 合 [hé], 处 [chù] каби кам сонли феъллар билан қўлланилади. Масалан:

他们俩很谈得来 [Tāmen liǎ hěn tán dé lái] *Улар иккови жуда чиқишади (гаплари ҳамиша бир жойдан чиқади).*

Мисолдаги 谈得来 феъли *гаплаша олади* деган маънони англатади, яъни ҳаракатнинг бажарилиш имконияти мавжудлиги, икки кишининг суҳбат кура олиши, келиша олишини ифодалайди.

这两个人恐怕令不来 [Zhè liǎng gè rén kǒngpà lìng bù lái] *Бу иккови кела олишмайди, деб қўрқаман.*

这个歌我唱不来 [Zhègē gē wǒ chàng bù lái] *Бу қўшиқни мен қўйлай олмайман.*

这道题我做得到 [Zhè dào tí wǒ zuò de lái] *Бу муммони мен ҳал қила оламан.*

我吃不来这种菜 [Wǒ chī bù lái zhè zhǒng cài] *Мен бу турдаги таомни ея олмайман.*

Юқорида таъкидланганидек, етакчи феъл ва 来 [lái] феъли ўртасидаги 不 [bù] иш-ҳаракат бажарилишининг имкони йўқлиги, 得 [de] эса имкониятнинг мавжудлигини ифодалайди. Бу ўринда 来 [lái] феълнинг келмоқ маъноси сақланиб қолмаган.

С) Феъл 1 ва Феъл 2 модели.

Бу моделдаги феъллар айни бир феъл бўлиб, бирикма (ибора) шаклида келади ва ҳаракатнинг такрорланиши, узвий давом этишини билдиради. Бунда феъл бирикмалари ўзбек тилига нутқий матндан келиб чиқиб таржима қилинади:

孩子们在操场上跑来跑去 [Háizimen zài cāochǎng shàng pǎo lái pǎo qù] *Болалар спорт майдончасида у ёқдан бу ёқга югуриб юришарди (跑来跑去 югуриб бориш, югуриб келиш).*

蜜蜂在花丛中飞来飞去 [Mífēng zài huācóng zhōng fēi lái fēi qù] *Асалари гул устида у ёқдан бу ёқга учиб юрибди (учиб бориб, учиб келиш).*

想来想去，也想不出个好办法来 [Xiǎng lái xiǎng qù, yě xiǎng bù chū gè hǎo bànfǎ lái] *Шунча ўйласам ҳам яхши бир йечим топа олмаянман.*

翻来覆去，怎么也睡不着 [Fān lái fù qù, zěnmē yě shuì bùzháo] *У ён бу ёнга аздарилдим, ҳеч ухлаб бўлмаяпти.*

Д) 来 [lái] феъли 说 [shuō], 看[kàn], 听 [tīng], 想 [xiǎng], 算 [suàn] феълларидан кейин келиб, бу феълларга қўшимча маъно юклайди. Феъл бирикмалари гапнинг айрим бўлаклари ёки бутун гапнинг мазмунига сўзловчининг турлича муносабатини ифодалаб, кириш сўз вазифасини бажаради: 看来 [kàn lái] *кўринишидан, назаримда*, 说来 [shuō lái] *гапирадиган бўлсак*, 想来 [xiǎng lái] *ўйлашимча*, 听来 [tīng lái] *эшитишимча*, 算来 [suàn lái] *ҳисобга олсак* каби. Бунда 来 [lái] феълини 起来 [qǐlái] феъли билан алмаштириш мумкин:

说来话长 [Shuō lái huà cháng] *Икки оғиз гап билан айтиб бўлмайди.*

这个人看来年纪不小了 [Zhège rén kàn lái niánjì bù xiǎole] Бу киши кўринишидан ёши кичик эмас.

他的话听来很有道理 [Tā dehuà tīng lái hěn yǒu dào lǐ] Унинг гапида жон борга ўхшайди. (=унинг гапини эшитганда жон борга ўхшайди)

春节想来你们一定过得非常愉快 [Chūnjié xiǎng lái nǐmen yīdìngguò dé fēicháng yúkuài] Назаримда, Чунжие байрамини жуда яхши ўтказгансизлар.

算来时间已经不短了，快有十年了 [Suàn lái shíjiān yǐjīng bù duǎnle, kuài yǒu shí niánle] Ўйлаб қарасак, кўп вақт ўтибди, ўн йилча бўлиб қолди.

Хитой тилидаги мисолларда ва уларнинг ўзбекча таржимасида 来 [lái] феълининг келмоқ маъноси сақланиб қолмаган.

来 [lái] нинг ёрдамчи сўз вазифасида қўлланилиши

来 [lái] феъли ёрдамчи морфема вазифасида келиб, миқдор сонни чама сонга айлантиради.

А) Сондан кейин, ҳисоб сўздан олдин келади; сонлар ўн ёки кўп хонали сон бўлиши керак (ўндан катта бутун сонлардан фойдаланилмайди). Масалан:

二十来个人 [Èrshí lái gè rén] Ўнгирматача одам.

十来天时间 [Shí lái tiān shíjiān] Ўн кунча вақт.

四十来岁 [Sìshí lái suì] Қирқ ёшлар атрофида.

一共一百五十来件行李 [Yīgòng yībǎi wǔshí lái jiàn xíng lǐ] Жами бир юз елликтача юк.

1- ва 4- мисолларида 来 [lái] феъли сон ва ҳисоб сўз ўртасида келган, 天 [tiān] кун ва 岁 [suì] ёш сўзлари эса ҳисоб сўзсиз қўлланган. Демак, чама сон тегишли бўлган сўз ҳисоб сўзга эга бўлса, 来 [lái] дан кейин ҳисоб сўз қўйилади.

В) Ўлчов сўздан кейин қўлланилади. Сонлар бир ёки кўп хонали бўлиши мумкин. “Сон+来[lái]+сон” моделида от (саналувчи предмет) ёки сифат қўлланилиши керак. Масалан:

七斤来重 [Qī jīn lái zhòng] Етти килограмм чиқди.

五丈来高 [Wǔ zhàng lái gāo] Беш чжан (хитой саржини, 3,33 метрга тенг) баланд.

二尺来长 [Èr chǐ lái zhǎng] Икки чи (чи, хитойча фут, узунлик ўлчови) узун.

三里来地 [Sān lǐ lái de] Уч метр ер.

Шуни эсда тутиш керакки, “十来斤重” [Shí lái jīn zhòng] (1) ва “十斤来重” [Shí jīn lái zhòng] (2) маънолари бир хил эмас. (1) ҳолатда 10 жиндан бир ёки икки жинга кўп ёки оз, (2) ҳолатда эса фақат 10 жиндан бир ёки икки лян (ўлчов бирлиги) кўп ёки оз бўлиши керак. Бироқ 来 феълининг келтирилган мисолларда йўналиш маъноси сақланиб қолмаган, фақат тахминий сонни билдиради.

Хулоса. 1. Хитой тилида 来 [lái] лексемаси кўп маъноли ва гапда мустақил феъл, кўмакчи феъл ҳамда ёрдамчи сўз вазифаларида қўлланилади.

来 [lái] нинг мустақил феъл вазифасида:

от (ўрин, пайт) + 来 [lái] + от (ҳаракат субъекти); от (ҳаракат субъекти) + 来[lái] + от (ҳаракат объекти); от (ҳаракат субъекти) + 来[lái] + от (ўрин); 来 [lái] + от; 来 [lái] + феъл; феъл (мақсад) + 来 [lái]; 来 [lái] + 成 [chéng] / 得/不了 [dé/bù liǎo] моделлари;

кўмакчи феъл вазифасида:

феъл + 来 [lái] + от; феъл + 得 [de] (不 [bù]) + 来 [lái]; феъл₁ ва феъл₂; 来 [lái] феъли 说 [shuō], 看 [kàn], 听 [tīng], 想 [xiǎng], 算 [suàn] + 来 [lái] моделлари;

ёрдамчи сўз вазифасида:

сон + 来 [lái] + ҳисоб сўз; сон + 来 [lái] + сон моделлари аниқланди.

2. Хитой тилидаги 来 [lái] ва ўзбек тилидаги *келмоқ* феъллари семантикаси ҳаракат йўналишининг ҳаракат тугалланган нуқтасига йўналтирилганлиги билан тавсифланади. 来 [lái] ва *келмоқ* феъллари куйидаги хусусиятларига кўра ўзаро ўхшаш:

а) етакчи маъноси орқали ҳаракат ориентирининг қандай белгиланишидан қатъи назар (субъект томонидан/объект томонидан) ориентирга йўналган ҳаракатни ифодалайди;

б) кўчма маънода бирон муддат, вақт ёки мавсум келганлигини билдиради.

3. Хитой тилидаги 来 [lái] феъли ўзбек тилидаги *келмоқ* феълидан куйидаги хусусиятларига кўра фарқланади:

а) бирон кимса ёки нарсанинг кутилмаган вазиятда пайдо бўлиши, юзага келиши; бирон бир ишни бажаришга киришмоқ, бошламоқ; бирон бир ишни қилмоқ; олиб келмоқ, келтирмоқ; узатмоқ (таом ва ш.к.); жалб қилмоқ, чақирмоқ, таклиф қилмоқ маъноларини ҳам ифодалайди;

б) муайян феъллар ўрнида (гапнинг иккинчи қисмида) келиб, улар билдирган ҳаракатни бажариш маъносини англатади (你拿那个，这个我自己来 (=自己拿)).

Булар ўзбек тилига нутқий матнда ифодалаётган маъносидан келиб чиққан ҳолда бошқа семантик қатламдаги феъллар орқали таржима қилинади.

4. 来 [lái] ҳаракат йўналиши феълнинг семантик майдони анча кенг: ўз ва кўчма маънолари, етакчи ва кўмакчи феъл ҳамда ёрдамчи сўз вазифаларида қўллана олиши мазкур феълнинг нутқий матндаги маънолари ўзбек тилида ифодаланишини тадқиқ этиш лозимлигини кўрсатади.

ПАШТУ ТИЛИДАГИ سپين (ОҚ) ВА تور (ҚОРА) СИФАТЛАРИНИНГ МАЪНО ХУСУСИЯТЛАРИ

МАМАТКУЛОВ ОЙБЕК

ўқитувчи, ТДШУ

Аннотация. Сўз маъно англатишига хизмат қилади. Бир сўз асл маъносидан ташқари турли маъноларни англатиши мумкин. Бу маъноларнинг биринчиси асл лугавий маъно бўлса, қолганлари кўчма ёки қўшимча маънолардир. Бу ҳолат барча тилларда учрайди.

Сўзнинг кўчма маъноси нутқнинг жозибadorлигини, таъсирчанлигини ошириш, воқеа-ҳодисалар моҳиятини ёритиш, унга бадиий уйғунлик бағишлаш учун хизмат қилади ва кўпроқ адабий матнлар, бадиий асарларда реаллашади.

Предметнинг белги-хусусиятини билдирувчи лексемалар нутқда, айниқса, бадиий матнда кенг қўлланади ва халқнинг бой меросини, ижтимоий-маиший ҳаёти тўғрисидаги маълумотларни авлодларга етказиб беришга хизмат қилади. Ранглар оламнинг бадиий манзарасини яратишда фаол иштирок этади.

Пашту тилидаги ранг билдирувчи сифатлар ҳам семантик сермаънолик хусусиятига эга. Ранг-тусни ифодаловчи сифатлар орасида энг кўп маъно кўчиши ёки маъно йўқолиши каби ҳодисалар سپين (оқ) ва تور (қора) сифатларида кузатилади ва булар кўпроқ адабий матнлар, бадиий асарларда ўз аксини топади. Мақолада ранг-тусни билдирувчи оқ ва қора сифатларининг мажозий маъно